

Mirator

Mirator 1/21 (2021)

eISSN 1457-2362

Glossa ry - Keskiajan tutkimuksen seura / Sällskapet för medeltidsforskning /

Society for Medieval studies in Finland

<https://journal.fi/mirator>

CC BY-NC-ND 4.0

Kirja-arvio / A book review

Antti Marjanen, Ulla Tervahauta ja Ville Vuolanto (toim.) Varhaiskristilliset lapsuusevankeliumit. Suomen eksegeettinen seura: Helsinki, 2020. (Jarkko Vikman)

Jarkko Vikman, TM

Helsingin yliopisto

jarkko.vikman@helsinki.fi

 Orcid: 0000-0002-4336-2955

To cite this book review:

Jarkko Vikman, 'Varhaiskristilliset lapsuusevankeliumit. Antti Marjanen, Ulla Tervahauta ja Ville Vuolanto (toim.)', *Mirator* 1/21 (2021), 69–72.

Antti Marjanen, Ulla Tervahauta ja Ville Vuolanto (toim.)
Varhaiskristilliset lapsuusevankeliumit. Suomen eksegeettisen seuran julkaisuja 120.

Helsinki: Suomen eksegeettinen seura 2020. 214 s.

Varhaiset kertomukset Jeesuksen syntymästä ja lapsuudesta ovat usein peräisin Raamatun ulkopuolisista ja sitä myöhäisemmistä lähteistä. Neljä tällaista tekstiä on suomennettu ja varustettu johdannoin teokseen *Varhaiskristilliset lapsuusevankeliumit*. Teokseen käännetyt tekstit ovat merkittäviä keskiajan tutkijalle, sillä niin Koraani, kristillinen hartauselämä, läntinen kirkkotaide kuin ortodoksisen kirkon ikonografiakin hyödyntävät näiden lapsuusevankeliumien sisältöjä. Myös keskiajan luetuimmaksi kirjaksi tituleerattu *Legenda aurea* (Jacobus de Voragine, n. v. 1260) toistaa ei-kanonisia lapsuuskertomuksia, ja esimerkiksi Pyhän Birgitan 1300-luvun näyissä voidaan havaita vähintäänkin muistumia lapsuusevankeliumien kertomuksista. Suomessa lapsuusevankeliumien kertomukset ovat välittyneet erityisesti teoksen *Vår herres och frälsares Jesu Christi barndoms-bok* (1817, suom. 1835) kautta. Näkyypä vaikutus aikamme joulukuvastossakin, sillä härät ja aasit saapuvat Jeesuksen seimen ääreen vasta 600-luvulla laaditussa Pseudo-Matteuksen evankeliumissa.

Kuten teoksen toimittajat toteavat, lapsuusevankeliumin käsite sinänsä voi olla harhaanjohtava, sillä kirjaan käännettyissä teksteissä ei ole kyse vain Jeesuksen lapsuutta kuvaavista kertomuksista. Vaikka Tuomaan lapsuusevankeliumi keskittyykin anekdootteihin nuoresta Jeesuksesta, Kertomuksessa rakentaja Joosefista pääosassa on Jeesuksen ”maanpäällinen isä” Joosef, joka käy kohti kuolemaansa. Jaakobin protoevankeliumissa ja Pseudo-Matteuksen evankeliumissa kuvataan puolestaan myös Marian syntymää ja lapsuusaikaa.

Teokseen käännetyt tekstit ovat peräisin laajalta maantieteelliseltä alueelta ja eri ajanjaksoilta. Jaakobin protoevankeliumin (käännös ja johdanto: Ulla Tervahauta) syntykontekstina pidetään toisen vuosisadan jaa. loppupuolen Syyriaa tai Palestiinaa. Pseudo-Matteuksen evankeliumi (käännös: Ville Vuolanto ja Valtteri Vuolanto, johdanto: Ville Vuolanto) on laadittu 600-luvun Galliassa, todennäköisimmin läheisessä yhteydessä luostarilaitoksen kanssa. Tuomaan lapsuusevankeliumi (käännös ja johdanto: Antti Marjanen) tunnetaan kirkkoisien kirjoituksissa toisen vuosisadan

lopulla, mutta kreikankielisen teoksen todennäköisestä kirjoituspaikasta ei vallitse yksimielisyyttä. Kertomus rakentaja Joosefista (käännös ja johdanto: Antti Marjanen) puolestaan on liittynyt Egyptin koptilaisen kirkon elämään ja on todennäköisimmin valmistunut viidennellä tai kuudennella vuosisadalla. Alkutekstien kielet siis vaihtelevat kreikasta (Jaak. prot.; Tuom. lapsuusev.) latinaan (Ps.-Matt.) ja koptin eri murteisiin (Kert. Joos.). Johdantoartikkelien lisäksi teokseen sisältyy Ville Vuolannon artikkeli lapsen asemasta ja lapsuudesta antiikin ja myöhäisantiikin yhteiskunnassa.

Käännöstyö on hieno palvelus suomenkieliselle varhaisen kristinuskon tutkimukselle. Edelliset Johannes Seppälän 1970-luvulla laatimat lapsuusevankeliumien käännökset ovat olleet vaikeasti saatavilla.¹ Lisäksi ne ovat auttamatta kielellisesti vanhentuneita. Seppälä ei myöskään käännöksissään eksplikoinut, mitä käsikirjoituksia hän on käyttänyt käännöstyönsä pohjana. Kertomus rakentaja Joosefista on nyt suomennettu ensimmäistä kertaa. Uusi käännöskokoelma tuo lapsuusevankeliumit helpommin saavutettaviksi ja toivottavasti edistää näin niihin liittyvää uutta tutkimusta.

Teoksen käännökset on laadittu pääosin sujuvalle nykysuomelle. Sanatarkkoja käännöstapoja on esitelty alaviitteissä. Viitteet sisältävät myös oleellisia huomioita sisällöstä ja esimerkiksi kunkin tekstin suhteesta toisiin lapsuusevankeliumeihin. Erityisen ansiokkaana on pidettävä Pseudo-Matteuksen evankeliumin viitteitä, jotka avaavat rikkaasti antiikin maailmaa sekä tekstien suhdetta niin Raamattuun kuin ensimmäisten vuosisatojen kristittyihin teologeihinkin. Kuten kirjoittajat toteavat, toisteisuuksia ja alkutekstien haastavia kohtia on tarkoituksella jätetty näkyviin myös suomenkieliseen versioon (esim. Jaak. prot. 24:3: ”He eivät löytäneet hänen ruumistaan, mutta löysivät hänen ruumiinsa kiveksi muuttuneena”). Nämä kuitenkin eivät juuri häiritse muutoin sujuvaa lukukokemusta.

Omat huomioni liittyvät valintoihin, joita kääntäjät ovat tehneet käyttämiensä pohjatekstien suhteen. Siinä missä muut kirjan käännökset on laadittu kriittisten editioiden teksteistä, Jaakobin protoevankeliumien käännös pohjautuu pääosin yhteen hyvin säilyneeseen käsikirjoitukseen. Valinta on ymmärrettävä jo siksikin, että protoevankeliumista ei ole saatavilla ajantasaista tieteellistä tekstilaitosta, joka huomioisi kaikki oleelliset käsikirjoitukset. Valinta on kuitenkin perusteltu lukijalle kääntäjän luottamuksella vanhimpaan säilyneeseen käsikirjoitukseen eikä vanhentuneen tieteellisen edition ongelmallisuudella.² Lukijalle ei myöskään eksplikoida, että käännöskokoelman kolme muuta tekstiä on käännetty eri periaatteella, jossa tieteelliset editiot nousevat yksittäisiä käsikirjoituksia tärkeämmiksi. Kyse on laajemmasta keskustelusta, jota käsikirjoitustutkijat käyvät parhaillaan: onko tutkimuksen tehtävänä ylipäänsä luoda rekonstruktio varhaisimmasta (”aidoimmasta”) lukutavasta vaiko arvostaa jokaista käsikirjoitusta yksilönä ja tutkia niiden omia erityislaatuksuuksia alkuperäisten lukutapojen sijasta?

Käännöskokoelmassa sekä yksittäisen että usean käsikirjoituksen pohjalta tehdyn kriittisen työn merkitystä korostavat näkökulmat tulevat todeksi, mutta niiden eroja olisi voinut avata enemmän. Käytännössä ero näkyy lukijalle selvimmin Jaakobin protoevankeliumin alaviitteissä, jotka kasvavat muita (editioihin perustuvia) käännöksiä massiivisemmiksi. Protoevankeliumin viitteet sisältävät paitsi tekstin kommentointia, myös poikkeuksellisen paljon käännetyn käsikirjoituksen

¹ Esim. teoksessa Johannes Seppälä, *Apokryfiset evankeliumit*, 2. p., Joensuu: Ortokirja, 1980.

² Vrt. Lily C. Vuong, *The Protevangelium of James* (Early Christian Apocrypha 7), Eugene: Cascade, 2019, 45–48.

vertailua muihin käsikirjoituksiin. Viitteistä syntyy valtavan informatiivinen, mutta myös todella tiivis kokonaisuus, jonka kanssa lukija joutuu näkemään vaivaa löytääkseen itselleen oleellisen informaation. Toisaalta alkuperäisimmän tekstimuodon etsintä ja kriittiseen editioon turvautuminen aiheuttaa Pseudo-Matteuksen evankeliumin kohdalla ironisenkin ristiriitatilanteen: varhaisimmat tekstimuodot eivät sisällä myöhemmin tekstiin liitettyä osiota, jossa evankelista Matteus esittää tekstin kirjoittajana. Niinpä tekstille vakiintunut nimi jäisi käännöksen perusteella lukijalle käsittämättömäksi, jolle sitä johdannossa avattaisi erikseen.

Toinen alkukielisiin teksteihin kiinnittämäni huomio liittyy Tuomaan lapsuusevankeliumiin. Se on teoksessa käännetty viimeisimmän kreikankielisen tekstiedition pohjalta. Tämä editio jättää kuitenkin laajalti huomiotta syyriankielisten käsikirjoitusten tarjoamat näkökulmat. Syyrialaiset käsikirjoitukset ovat kreikankielisiä vanhempia ja tarjoavat väyliä lyhyempään tekstimuotoon, jota monet tutkijat pitävät teokseen käännettyä 19-lukuista muotoa alkuperäisempänä. Myös käsillä oleva teos näyttää suosivan lyhyempää tekstiä alkuperäisempänä, mutta kääntää silti sen 19-lukuisena kokonaisuutena, jona monet kreikankieliset käsikirjoitukset sen tuntevat. Tekstin syyrialaisesta käsikirjoitustraditiosta on vastikään ilmestynyt ensimmäinen kriittinen editio.³

Käännöksiä edeltävät johdantoartikkelit voivat tietenkin vain raapaista tekstien taustaa ja teksteihin liittyvää tutkimusta. Ne onnistuvat tehtävässään hyvin: artikkelit kuvaavat tekstien syntyhistoriaa selkeästi ja siten, että myös vanhojen käsikirjoitusten tutkimukseen perehtymätön voi ymmärtää, miten tekstit ovat vaikuttaneet toisiinsa, miten niitä on kopioitu tai millainen suhde niillä on esimerkiksi Uuteen testamenttiin. Vain yksittäisiä turhan teknisiä ilmauksia on jäänyt tekstiin (esim. s. 19: ”palimpsestikäsitkirjoitus”, ”unsiaalikäsiä”; s. 143: ”kolofon”). Keskiäjäntutkijalle oleellisinta lienevät kuvaukset tekstien myöhäisemmästä vaikutushistoriasta. Tähän osioon on selvästi panostettu jokaisessa johdantoartikkelissa, ja ne tarjoavatkin hyvän lähtökohdan kertomusten myöhemmistä vaiheista kiinnostuneille.

Erityisesti luostarikäytänteistä ammentavasta Pseudo-Matteuksen evankeliumista voi keskiajasta kiinnostuneelle avautua uusi ikkuna luostarien hartauselämän, askeettisten ihanteiden ja Marian rooliin liittyvien vakaumusten analysointiin. Johdannossa taustoitetaan hyvin, kuinka Jaakobin protoevankeliumista tuttuja teemoja on Pseudo-Matteuksessa kehitelty luostarielämää tukevaan suuntaan: tekstistä löytyy esimerkiksi useita yhteyksiä Benedictuksen luostarisääntöön. Johdanto ei kuitenkaan huomioi, kuinka tutkijat ovat korostaneet Pseudo-Matteuksen liittymäkohtia myös *Regula magistri* -sääntökokoelmaan.⁴ Lisäksi sen taustalla voi konkreettisten sääntökokoelmien ohella olla täysin kirjallisia ihanteita neitseellisen elämän auvoisuudesta (kuten Ambrosiuksen teoksessa *De virginibus* esittämät ideaalit).⁵ Joka tapauksessa artikkeli tuo hyvin näkyviin teoksen merkitystä keskiajan tutkimukselle: esimerkiksi Mariasta käytetty yleinen ilmaus ”Neitsyiden kuningatar” (*Regina virginum*) löytyy ensimmäistä kertaa juuri Pseudo-Matteukselta (Ps.-Matt. 8:5).

³ Tony Burke, *The Syriac Tradition of the Infancy Gospel of Thomas. A Critical Edition and English Translation* (Gorgias Eastern Christian Studies 48), Piscataway: Gorgias, 2017.

⁴ Brandon W. Hawk, ‘The Gospel of Pseudo-Matthew, the Rule of the Master, and the Rule of Benedict’, *Revue Bénédictine* 128 (2018), 281–293.

⁵ Rita Beyers, ‘La Règle de Marie: caractère littéraire et inspiration monastique’, *Apocrypha* 22 (2011), 49–86.

Teos päättyy lapsuutta ja lapsien asemaa tekstien syntyaikana taustoittavaan artikkeliin. Artikkelin onnistuu tavoitteessaan: se näyttää, että lapsuusevankeliumeissa kuvattu lapsuus ei merkittävästi poikkea antiikin ja myöhäisantiikin yleisistä ihanteista. Tekstit eivät tarjoa erityistä ”kristillistä” kuvaa lapsuudesta, joka olisi syrjäyttänyt raaemman ja vähättelevemmän suhtautumistavan lapsiin toisin kuin menneiden vuosikymmenien tutkimuksella oli tapana väittää. Kokoava artikkeli voisi eksplisiittisesti viitata useampiinkin lapsuusevankeliumien kohtiin, mutta nytkin asia tulee selväksi: myös kristityt omistivat lapsia orjinaan, harjoittivat lasten fyysistä kurittamista, eivätkä aina pitäneet lapsia täysin ihmisinä. Usein Jeesuksen lapsuuden kuvaus on keino esittää väitteitä aikuisesta Jeesuksesta ja tämän teologisesta merkityksestä.⁶

Teokseen valitut lapsuusevankeliumit kattavat laajan maantieteellisen alueen ja ajallisen jakson antiikista keskiajan alkuun. Osittain ne ovat toisilleen sukulaisia: moni niistä ammentaa juonenkulkunsa Jaakobin protoevankeliumista. Neljän teoksessa käännetyn tekstin lisäksi on kuitenkin olemassa muitakin lapsuusevankeliumeja: esimerkiksi arabialainen lapsuusevankeliumi (alkujaan syyriaksi, 5.–6. vs.), joka uudelleenkirjoittaa Jaakobin protoevankeliumin ja Tuomaan lapsuusevankeliumien kertomuksia. Käännösten määrä on tietenkin jollain tavalla rajattava, mutta nyt lukija jää kaipaamaan vähintäänkin lyhyttä listausta teksteistä, jotka olisivat myös voineet päätyä osaksi käännöskokoelmaa. Kirjoittajat itse perustelevat näiden neljän tekstin valintaa monipuolisuudella ja toiston välttämällä, mikä pitääkin hyvin paikkansa.

Kokonaisuutena teos on perinpohjainen johdanto lapsuusevankeliumien genreen. Lukukokemus on pääosin sujuva. Sitä raskauttaa ainoastaan informaation määrä esimerkiksi Jaakobin protoevankeliumin viiteapparaatin kohdalla. Tämä tuskin on pelkästään puute tutkimukseen perustuvassa teoksessa. Joitakin käännöstyöhön liittyviä periaatteellisia valintoja olisi voitu perustella paremmin. Joka tapauksessa kyseessä on teos, joka voi yhdistää tutkimusta aina koptin kielestä Pyhään Birgittaan sekä luostarielämästä lapsuudentutkimukseen. Se kannustaa ylittämään aikakausien, tunnustuskuntien ja maantieteellisten alueiden rajoja ja etsimään yhteyksiä kaukaistenkin ilmiöiden väliltä. Toivottavasti kirja löytää tiensä teologiasta ja historiasta kiinnostuneiden käyttöön.

Jarkko Vikman, TM
Helsingin yliopisto
jarkko.vikman@helsinki.fi

⁶ Ns. *Puer senex* -motiivi antiikin kirjoituksissa: suurmiehen voima ja luonne näkyvät jo hänen lapsuuden töissään. Teos liittyy useampaan kertaan tähän näkemykseen, mutta sen soveltuvuutta lapsuusevankeliumeihin on myös kritisoitu. Ks. tarkemmin Stephen J. Davis, *Christ Child. Cultural Memories of a Young Jesus*, New Haven: Yale University Press, 2014, 6–14.